

V. ZÁVĚR

Zástavy Zikmunda Lucemburského jsou české historiografii tématem dobře známým a mnohokrát zpracovaným především v souvislosti s fenoménem sekularizace církevních statků v husitské revoluci. Při zpracovávání zástavních listin krále Zikmunda pro ediční podnik Regesta Imperii se však začaly objevovat nezodpovězené otázky a případy, které zcela nezapadaly do obecně sdíleného vyprávěcího rámce. Proto také vznikla tato práce, jejímž cílem bylo podrobit analýze zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky a verifikovat, popřípadě korigovat pohled dosavadního bádání. Ten lze ve stručnosti shrnout následovně: sekularizace a zástavy církevního majetku českými panovníky započaly již za vlády Václava IV. Vzápětí po výbuchu husitské revoluce se kláštery staly terčem živelné sekularizace ze strany jak utrakvistické, tak katolické šlechty. Zikmund Lucemburský ve větší míře násilné úchvaty pouze potvrzoval, a ačkoliv co do počtu byly jeho zástavní akty s minulým obdobím nesouměřitelné, nepřinášela jeho zástavní praxe do vztahů k církevním institucím v zásadě nic nového.

Optika této práce je poněkud odlišná, záměrně nepracuje s konceptem sekularizace a do centra jejího zájmu se posouvá zástava církevních statků jako jeden z nástrojů Zikmundovy finanční politiky v Čechách. Nutno podotknout, že se nejedná o přístup zcela nový, v tomto směru o Zikmundových zástavách uvažoval již František Kavka či nověji Petr Čornej. I přes odlišný úhel pohledu se snaží vypořádat se stejnými otázkami, které řešila dosavadní česká historiografie v souvislosti se sekularizací církevního majetku v husitské revoluci a Zikmundovými zástavami na církevní statky. První a základní otázkou je, zda Zikmundovy zástavy představovaly pouze kvantitativní zlom oproti předchozímu období, nebo též i kvalitativní změnu. Konkrétně v případě zástav církevních statků, zda Zikmund navazoval na starší praxi nebo jeho přístup k církevním statkům a jejich zástavy představovaly

zcela nový prvek. S tím také souvisí otázka náplně zakladatelských práv, neboť v dosavadním bádání se návaznost na starší praxi opírala o jeden z prvků zakladatelských práv, a sice volnou dispozici s majetkem duchovních ústavů a tedy i jejich zcizování držitelem zakladatelských práv. V neposlední řadě se nabízí také otázka, zda Zikmund svými zástavami pouze potvrzoval šlechtické úchvaty, nebo se naopak jednalo o aktivní nástroj jeho (nejen) finanční politiky.

Pro rozřešení těchto otázek jsem se rozhodl zvolit cestu důkladné diplomatické analýzy všech dochovaných Zikmundových zástavních listin a nejen to, důkladnému rozboru jsem se rozhodl podrobit i opisy, registry a zmínky o Zikmundových zástavách, které tvoří podstatnou část dochovaných pramenů. Vedle toho jsem prověřil též akty Václava IV., které nějakým způsobem souvisely se zástavami či dispozicemi s církevním majetkem. Využití metod diplomatiky při studiu Zikmundových zástavních listin umožnilo překonat některé dosud v historiografii nevyjasněné problémy. Důkladný rozbor formuláře i vnějších znaků listin rozkryl určité zákonitosti v emisi Zikmundových zástavních listin a pomohl také lépe pochopit prameny další, zejména v různé formě dochované stručné registry. Zároveň však nebylo možno zůstat pouze u diplomatické analýzy, jejíž možnosti jsou pochopitelně omezené. Zikmund totiž vydával zástavní listiny v určitých politických a společenských podmínkách a souvislostech. Konfrontace s dalšími prameny a zasazení do širšího historického kontextu tak byly nezbytným druhým krokem, který teprve umožnil dospět k relevantním závěrům.

Zástavy zejména nejrůznějších komorních platů a statků byly pevnou součástí politiky panovníků z lucemburské dynastie v Českém království. Otázkou zůstává, nakolik toto platilo i o zástavách majetků církevních institucí českými panovníky. Stěžejní část práce je proto logicky uvozena obsáhlou pasáží, která se snaží rozkrýt, kdy vlastně Zikmund s přímým zastavováním církevních statků započal. Nejstarší doklady můžeme položit k 22. srpnu 1420. Zikmund tento zdroj využil jako východisko z krajní finanční tísně, kdy svým významným stoupencům nahrazoval dosavadní škody utrpěné v jeho službách. Do počátku října 1420 zapsal největší částky Janovi a Vilémovi Švihovským z Rýzemberka, Bohuslavovi a Hynku Krušinovi ze Švamberka, Janovi z Opočna a Oldřichovi z Rožmberka, tedy šlechticům, jejichž vojenská podpora byla pro Zikmunda zásadní.

Zlom nastal 28. října 1420, kdy byla vydána série žoldněřských smluv spojených se zástavou církevních statků a nadále byly zástavní listiny spojovány s kompenzací za starší či do budoucna nasmlouvané služby. Formulář zástavních listin se ustaluje a jejich nedílnou součástí se stává zdůvodnění zástavy ochranou zastaveného zboží. Hlavní vlna těchto zástav pokračovala ještě v první polovině roku 1421, a pak s výrazně sníženou intenzitou až do norimberského odvolacího aktu. Všechny zástavní listiny na církevní statky v tomto období byly latinské a expedovala je uherská kancelář pod sekretní pečeti. Zikmundův kancléř, pasovský biskup Jiří z Hohenlohe, totiž k tomuto aktu jako protiprávnímu odmítl propůjčit říšskou majestátní pečeť

jinak při stvrzení zástavních listin běžně užívanou. Tato skutečnost, kterou zachytil Eberhard Windecke, je spolehlivě doložitelná způsobem vyhotovení dochovaných listin. Zikmundova praxe nenarazila však pouze u jeho kancléře, jak dokládá příklad odmítnutí břevnovského opata podstoupit Janovi z Opočna zastavené statky. Je třeba zdůraznit, že v těchto exponovaných válečných letech zástavy církevních statků svým počtem vysoce převyšovaly do té doby běžně užívané zástavy komorních statků a příjmů. Ty byly naopak poměrně rovnoměrně rozloženy do celého období Zikmundovy české vlády.

Klíčový pro výklad je rozbor norimberského odvolacího aktu ze srpna 1422. Na rozdíl od většiny dosavadní literatury ho nepovažují pouze za formální akt, kterým chtěl Zikmund navenek projevit dobrou vůli. Důležité je jasné vyjádření listin, že praxe předchozích dvou let nebyla v souladu se zvyklostmi církevního ani světského práva, že církevní statky byly protiprávně zcizovány. Navíc jsme svědky pokusů uvádět některá ustanovení odvolacích listin do praxe. Zikmund se v letech 1422–1436 také snažil nadále respektovat nezcizitelnost církevních majetků. Tuto linii porušil pouze výjimečně, ovšem u části takovýchto případů následovalo vyrovnání představitelů církevní instituce se zástavním držitelem, či jiný způsob úmluvy.

V této souvislosti je nutné upozornit na pohled české právní historie, kde za východisko slouží především práce Václava Vaněčka, který vnesl do české historické vědy termín zakladatelská práva. Jednou z důležitých náplní zakladatelských práv byla možnost volné dispozice s majetky fundací a zcizování jejich statků, o čemž má svědčit údajně nepřetržitá praxe zcizování církevních statků. Právě tuto možnost měl využít král Zikmund při zástavách církevních majetků, čímž navázal na staré české církevně-právní zvyklosti. Ty sice měly ve 14. století dočasně ustoupit do pozadí, naplno se však projevíly opět v husitské revoluci. Ze studia materiálu z období vlády Zikmunda i jeho bratra Václava IV. lze však alespoň u zeměpanských založení usuzovat na jisté vybalancování vztahu držitele zakladatelských práv a dotčené církevní instituce, kdy u zástav, převodů a prodejů majetků učiněných církevní institucí se předpokládal souhlas panovníka a naopak pokud k podobnému aktu sáhl přímo panovník, byl vyvinut soustředěný a často úspěšný tlak na nápravu daného stavu. Tento vybalancovaný poměr byl zlomen právě až praxí, kterou nastolil Zikmund Lucemburský, k čemuž zajisté dopomohla i kondice českých klášterů podlomená husitskými válkami. To podporuje také rozbor zástavní praxe Václava IV., který zastavoval pouze klášterní berni, popřípadě konfirmoval zástavy představitelů církevních institucí. Je zdokumentován pouze jediný případ přímé zástavy církevního zboží Václavem IV., ten byl však zpochybně revizní komisí 1453/1454 s poukazem na to, že král Václav přeci zástavou církevní statky nezcizoval.

V letech 1436–1437 se setkáváme s druhou výraznou vlnou zástav na církevní statky. Všechny vydané zástavní listiny na duchovní zboží jsou v tomto období psané česky a opatřeny majestátní pečeti. Lze je považovat především za konsoli-

dační nástroj, který měl zástavním držitelům pojistit vlastnictví církevních statků vydobytých během husitské revoluce a pro Zikmunda Lucemburského představoval způsob, jak si koupit loajalitu svých dřívějších odpůrců. V listinách výrazně do popředí vystupuje akcent na obecné a zemské dobré, na povinnost respektovat Zikmunda jako legitimního vládce, zachovávat právní řád a v případě potřeby zakročit proti narušitelům pokoje. Zástavy zůstaly i prostředkem pro odměnu za služby jeho dřívějších podporovatelů. V jejich případě sáhl jednak k potvrzování starších zástavních listin, navyšování zástavních sum či zástavám zcela novým. Oproti dřívějšímu období se v menší míře setkáváme se spojením zástavních listin se žoldnéřskou smlouvou (výjimku v tomto ohledu tvoří soubor listin pro členy posádky karlštejského hradu) nebo s jejich využitím na pokrytí dluhů, ať už se jednalo o půjčky peněz v hotovosti, nevyplacený žold nebo různé dodávky pro Zikmundův dvůr.

Zástavní listiny na církevní zboží (stejně jako zástavy obecně) nebyly ovšem jediným konsolidačním nástrojem. Zikmund nezřídka sáhl k dočasnému opatření, kdy pouze potvrdil držbu statků těm, kteří je měli ve své moci, do doby, než o nich rozhodne jinak. V některých případech byla držba církevních statků vázána na obnovení chodu příslušné církevní instituce, když bylo stanoveno, že současnému držiteli mají plynout příjmy do doby, než se navrátí ke svým beneficium kněží, kterým užitky ze statků původně plynuly. Spory o některé statky, nebo pouze pojištění jejich držby řešil Zikmund především v případě významnějších osob individuálními úmluvami. Vedle řešení jednotlivých kauz však nerezignoval ani na myšlenku plošné revize zástav církevních statků i komorních příjmů. Záměr přezkoumat všechny vydané zápisy ohlásil císař Zikmund již ve velkém privilegii stavovských svobod 20. července 1436. Všichni, kteří měli ve svém držení nějaké Zikmundovy zápisy, je měli přinést před královskou radu ve vyhlášeném termínu a podřídit se jejímu nálezu. Pokud by tak někdo neučinil, měl se tím sám odsoudit a nepředložené zápisy měly propadnout. Sporé doklady naznačují, že již za Zikmundovy vlády došlo k nějaké formě přezkoumání vydaných zápisů, ačkoliv jednání panské rady v této záležitosti bylo zcela zastíněno pozdějším zasedáním revizní komise v letech 1453/1454.

Získání listiny potvrzující držbu statků bylo důležité s ohledem na plánovanou revizi majetkových úchvatů. Právě ve vlně zástav z let 1436–1437 spatřuji zlom, který určil způsob nakládání s církevními statky i v pozdější době. Společenská situace se totiž výrazně změnila, moc církve v Čechách byla podlomena, u mnohých církevních institucí se nepočítalo s jejich obnovou a kompaktáta se stala jedním z hlavních zemských zákonů. Všechny tyto okolnosti umožnily později za vlády Jiřího z Poděbrad etablování nového prvku do běžné panovnické praxe.

Součástí práce je obsáhlá příloha mapující jednotlivé zástavní akty, pro ověření nastíněných závěrů však byla zvolena metoda hlubší sondy do poměrů dvou vybraných církevních institucí (Chotěšov, Zbraslav) a jejich srovnání s osudy joha-

nitských statků zachycenými Miroslavem Svobodou. Ukazuje se, že král Václav IV. ve svých zástavních listinách, které se dotýkaly chotěšovského kláštera, zastavoval výhradně komorní příjmy plynoucí z tohoto kláštera. V případě Zbraslavi pak nemáme doloženu žádnou aktivitu tímto směrem. V obou případech se setkáváme se zástavami učiněnými proboštem resp. opatem, které doprovázelo předchozí či dodatečné královo svolení. Situace se mění až se zástavami krále Zikmunda, kdy oba kláštery zasáhly dvě výrazné vlny zástav v letech 1420–1422 a 1436–1437, i když s různou intenzitou. Co se týče odvolání zástav roce 1422, mělo u obou institucí prokazatelný dopad do další zástavní praxe. Chotěšovu se díky systematické snaze probošta Petra o revizi zástavních aktů zástavy v letech 1436–1437 v podstatě vyhnuly, pro Zbraslav naopak znamenaly potvrzení neutěšeného stavu jejích majetkových poměrů. Řada příkladů jiných církevních institucí ukazuje, že zástava církevního statku neznamenal pro původního vlastníka automaticky jeho ztrátu. Stabilizace poměrů mohla přinést podmínky pro soustředěné úsilí o restituci poměrů, což se Chotěšovu poměrně dařilo. Zbraslav již byla úspěšná méně, ale stále dopadla lépe než konventy, které nebyly vůbec obnoveny.

Zhodnocení poměrů na statcích johanitského řádu v Čechách vyznívá obdobně. Miroslav Svoboda dospěl k tomu, že před rokem 1419 byly johanitské statky zastavovány jen na dobu života zástavního držitele a jsou doloženy případy, že se po jejich smrti skutečně řádu vrátily. Násilná sekularizace formou zástav měla přijít až s akty Zikmunda Lucemburského. Svoboda se domníval, že se jedná v porovnání s jinými řády o odlišný průběh sekularizace, neboť johanity sekularizace před rokem 1420 nezasáhla. Důkladný rozbor ovšem ukázal, že obdobně odlišný průběh lze pozorovat i u chotěšovského a zbraslavského kláštera. Nabízí se úvaha, zda zmiňovaná odlišnost nebyla spíše běžným jevem.

Pokud bych měl shrnout hlavní závěry, tak předně Zikmundova praxe zastavování církevních statků nebyla pouze kvantitativní změnou, ale především kvalitativní změnou oproti předchozím obdobím. Dále se domnívám, že možnost zcizování a volné dispozice církevními statky bez vědomí dotčené instituce nebyla běžnou součástí zakladatelských práv (alespoň v případě zeměpanských založení). A konečně že využití institutu zástavy bylo součástí Zikmundovy aktivní finanční politiky. Zatímco zástavy z let 1420–1422 pokrývaly náklady na sestavení vojska v krátkém čase, odvolání zástav a dlužní úpisy pro významné české šlechtice v srpnu 1422 měly umožnit rychlé vyřešení konfliktu připravovanou třetí křížovou výpravou. Druhá vlna zástav v letech 1436–1437 představovala potvrzení stávajícího rozložení sil a zajišťovala Zikmundovi loajalitu obou dosud znesvářených stran.

Přestože některé postupy zástavní praxe sahají už do období panování krále Václava, bude nutno považovat Zikmundovy zástavy církevních statků nejen za výrazný kvantitativní, ale též kvalitativní zlom, který udal tón nakládání s církevním zbožím ve druhé polovině 15. století především za vlády

Jiřího z Poděbrad a Vladislava Jagellonského. Úkolem dalšího bádání pak zůstává důkladná analýza zástavní politiky Václava IV. a stejně tak ověření nabídnutých tezí v dalších sondách do poměrů jiných církevních institucí. Česká medievistika se v budoucnu patrně nevyhne ani návratu ke konceptu zakladatelských práv a důkladné analýze jejich náplně.